

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

9. Sansyzbayeva, A., Saipov, A., Dunets, A., Mussagaliyeva, A., & Ramazan, A. (2021). GEOGRAPHY OF NATURAL AND RECREATIONAL FACILITIES IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC INTEGRATION OF THE BORDER AREAS OF NORTHERN KAZAKHSTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 35(2), 499–506. <https://doi.org/10.30892/gtg.35230-677>
10. Rahman, M., & Nigar Neema, M. (2015). A GIS Based Integrated Approach to Measure the Spatial Equity of Community Facilities of Bangladesh. *AIMS Geosci.* 1, 21–40. <https://doi.org/10.3934/geosci.2015.1.21>
11. Czuczor, K., Kozma, G., & Radics, Z. (2023). THE TERRITORIAL TOURISM DEVELOPMENT STRATEGIES AND IMPLEMENTED CROSS BORDER COOPERATION PROJECTS IN BIHOR COUNTY. AN ASSESSMENT OF THE 2007-2013 AND 2014-2020 PROGRAMMING PERIODS AND EXPLOITATION OF THE EU FUNDS FROM THE POINT OF VIEW OF TOURISM. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 48(2spl), 798–809. <https://doi.org/10.30892/gtg.482spl14-1080>
12. Mustafayev, Z., Skorintseva, I., Toletayev, A., Aldazhanova, G., & Kuderin, A. (2024). COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF WATER SUPPLY OF THE TURKESTAN REGION FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SECTORS AND RECREATIONAL TOURISM. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 52(1), 20–29. <https://doi.org/10.30892/gtg.52102-1179>
13. Hernández-Bedolla, J., Solera, A., Paredes-Arquiola, J., Pedro-Monzonis, M., Andreu, J., & Sánchez-Quispe, S.T. (2017). The assessment of sustainability indexes and climate change impacts on integrated water resource management. *Water*, 9(3), 213. <https://doi.org/10.3390/w9030213>

ӘОЖ 314.15

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ КӨШІ-ҚОН ҮРДІСТЕРІНІҢ ТАРИХИ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Ахметова Айғаным Жанболатовна
akhmetova01.bnl@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 1 курс докторанты
Ғылыми жетекші – Т.Т. Турсынова

Мақалада 1950 жылдардан бастап 1989 жылдар аралығында кеңестік Қазақстанның шығыс өңірінде орын алған көші-қон географиясының тарихи алғышарттары талданады. Халық көші-қон үрдістерінің аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлі көрсетілген. Мақалада статистикалық мәліметтер, 1959 және 1989 жылдар аралығындағы бүкілхалықтық санақ нәтижелері қолданылды

Кілт сөздер: Шығыс Қазақстан, көші-қон, посткеңестік кеңістік.

1920 жылы Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының құрылғанан бастап Шығыс Қазақстанға Кеңес одағының басқа аймақтарынан халықтың жаппай қоныс аударуына әкеліп соқты. КСРО құрамында облыс Семей және Шығыс Қазақстан облыстарына бөлінді. Бұл демографиялық өзгерістер аймақтың экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуына айтарлықтай әсер етті.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық және демографиялық дауында халық көші қоны айтарлықтай рөл алуы тарихи қалыптасқан жағдай. Өзінің географиялық орналасу, егіншілікке қолайлы құнарлы жерлердің болуы, климаттың біршама қолайлығына байланысты Шығыс Қазақстан халық көші-қонының белсенді объектісіне айналды. Аталған процесстер нәтижесінде аймақтың этнодемографиялық көркі, шараушылық құрамы айтарлықтай өзгерді.

1950 жылдардың ортасында тың жерлерді игерумен байланысты, Қазақстанда көші қон ағындарының күшейуі байқалады. Тың жерлерді игеруде көбінесе Солтүстік және Орталық

Қазақстанда орын алғанымен, бұл үрдіске Шығыс Қазақстанды да тарту орын алған. Тың игеру кезеңінде жалпы Қазақстан халқының және атап айтқанда Шығыс Қазақстан халқының, әсіресе қалалық жерлерде, ең алдымен қоныс аударушылардың механикалық өсуі есебінен өсті. Мигранттар негізінен одақтық республикалардан, негізінен РСФСР мен Украинадан келді. Шығыс Қазақстан облысындағы қала халқының механикалық өсімі 1950 жылы республиканың барлық облыстары арасында ең жоғары болды, ол 28,1%-ды құрады. Бір жылдың ішінде Лениногорда (қазіргі Риддер) халық саны 5,2 мыңға, Зырянда 5,4 мың адамға өсті. Өңірдегі ірі өнеркәсіптік кәсіпорындарға жақын орналасқан жұмысшылар кентіндегі халық санының өсуі одан да маңызды болды [1]. Осы кезеңде республиканың ауыл тұрғындары да екі миллион адамға, яғни бір жарым есеге өсті. Облыстың орыс және қазақ халқының арақатынасында айтарлықтай өзгерістер болды: орыстардың үлесі 70,9% құрады; қазақтар – 18,9%. Семей облысында этникалық құрамы біркелкі болды: орыстардың үлесі 45%; қазақтар – 35%.. Әсіресе, Өскемен қаласында бұл көрсеткіш 8,1 есе жүрген, бұл аймақтағы ең жоғары көрсеткішті құраған [2].

1950 жылы Шығыс Қазақстан облысында бала туу көрсеткішінің артуы байқалды, бұл облысқа репродуктивті жастағы адамдардың көптеп келуіне байланысты болды. Республикаға халықтың үлкен ағыны 1950 жылдардың ортасында байқалды. Ол облыстың өнеркәсіптік дамуымен және ең алдымен тың жерлерді игерумен байланысты болды. Тың жерлерді жаппай игерудің бірінші кезеңінде (1954–1956) Қазақстанға барлығы 650 мыңға жуық адам келді. 1939-1959 жылдар аралығында Республика халқының саны 45,3 %-ға өсті. Сол кездегі халық санының өсу қарқыны бойынша Қазақстан КСРО-да құрметті бірінші орынды иеленді.

Ауылдық аймақтағы еуропалық халықтардың өсуі өте төмен болған, ал кейбір аудандарда орыс халқының өндірістік орталықтарға көшуімен байланысты абсолютті төмендеуі байқалған. 1959 жылы Шығыс Қазақстан аймағының жартысына жуық халқы 49,6% қалалық мекенде тұрған, қала халқының үлесі Шығыс Қазақстан облысында 53,7% және Семей облысында 43,9%-ды құраған. Статистикалық мәліметтер, сонымен қатар, 1940-1950 жылдарда депортация нәтижесінде неміс халқының саны көбейгенін (Семей обласында 8,2%-ға дейін), ал татар, украин және қазақ халықтарының санын азайуын көрсетеді. Бұл 1930 жылдарда орын алған ашаршылықпен және этникалық топтардың Қазақстаннан шет елдерге бағытталған ағындармен байланысты болған [3].

А.Н. Алексеенконың ойы бойынша, 1950–1960 жылдар Шығыс Қазақстан облысында жалпы халық саны үлесінен қазақтардың ең аз, ал орыстардың ең көп болған жылдары. Ол кеңестік Қазақстанды қоныстандырудың екі кезеңін бөледі. Бірінші кезең (1920-шы –1960-шы жылдардың басы) Қазақстан халқының өсуі көші қон ағындарымен байланысты болды. Бірінші кезеңнің қорытындысы халықтың құрамындағы айтарлықтай үйлесімділік болды. Шығыс Қазақстанда орыс және еуропалық халықтар саны басымдылыққа ие болды, Семей облысында басымдылық шамалы болды. Орыс халқы жершілікті халыққа қарағанда урбандалған және аймақтың солтүстік қалаларында орналасқан, ал қазақ халқы оңтүстікке қарай және ауылдық мекендерде қоныстанған [4].

1960 жылдары Қазақстанға халықтың көші-қон ағынын азайту тенденциясы байқалды. Республикааралық көші-қон сальдосы теріс болды. Бұл кезең қазақ халқының арасында демографиялық жарылыспен сипатталады. Сонымен бірге қазақтар әлі де негізінен ауылды жерлерде тұрып, өнеркәсібі дамыған қалалардан шалғайда қалып отырды. 1959–1970 жж. санақаралық кезеңде облыс халқының саны 15 пайызға өсті. Қазақ халқының өсу қарқыны ең жоғары болды, 1959 жылмен салыстырғанда 1970 жылы облыста қазақтар 40,8%-ға көп болды. Ресей халқының өсу қарқыны 12,7%-ға өсті [5].

1959-1963 жж. Қытайдан Қазақстанға 200 мыңға жуық адам оралды. Бұлар азамат соғысы мен ұжымдастыру жылдарында атамекенін тастап кеткен адамдар еді. Оралмандар арасында орыстар, татарлар, өзбектер, қырғыздар да болғанымен, олардың көпшілігі қазақ, ұйғыр, дүнгендер болды. 60-жылдардың басындағы Қытаймен күрделі қарым-қатынастар бұл процесті тоқтатып, көршілес аумақта 1 миллионнан астам қазақ қалды [6].

1970 жылы жалпы кеңестік санақ қорытындысы бойынша, Шығыс Қазақстан облысында орыс халқының үлесі 69,5% ды, қазақ халқының үлесі 23,2% және неміс халқының үлесі 2,6%-ды құрады. Семей облысында орыс халқының үлесі 40,9% ға дейін азайуы байқалған, осы қатарда қазақ халқының үлесі 1959 жылы 35% дан, 1970 жылы 43,6% ға дейін өсуі орын алған. Осы кезеңде жаңа тыңайған жерлерді игеру мақсатындағы көші-қонмен де, Семей ядролық сынақ полигонындағы жарылыстардың кері әсерінен де халықтың туу деңгейінің төмендеуіне және Қазақстаннан тыс жерлерге қоныс аударуына әкеліп соқтырған халықтың кетуі байқалды. 1960–1970 жылдары қазақ халқы арасында да урбанизация процестері басталды.

Шығыс Қазақстан облысындағы 1989 жылғы халық санағы бұрынғы халық санағының тенденциясын белгіледі: орыстардың үлесі 67,7-ден (1979 ж.) 65,9%-ға дейін төмендейді, қазақтардың үлесі бірте-бірте 25,4-тен (1979 ж.) 27,2%-ға дейін өседі, үлесі. немістер мен татарлардың үлесі бұрынғы деңгейде қалды (тиісінше 2,4 және 1 %), украиндардың үлесі (1,7 %) іс жүзінде өзгеріссіз қалады. Бірақ орыстар мұнда әлі де этникалық көпшілік болып қала берді, сондықтан қазақтар мен орыстардың үлес салмағындағы өзгерістер іс жүзінде байқалмады. 1989 жылы Семей облысында орыстардың үлесі 39,1-ден (1979 ж.) 36%-ға дейін төмендеді, ал қазақтар сол жылдары 47,9-дан 51,9%-ға өсті. Алайда бұрындары көп араласпаған өндіріс салаларында қазақтардың басымдығы байқала бастады[7]. Мысалы, 1989 жылғы мәліметтер бойынша өнеркәсіпте қазақтардың 35%, орыстардың 50% жұмыс істеді; ауыл шаруашылығында қазақтар бұрынғысынша жетекші орынды иеленді - орыстардың 15% қарсы. 1980 жылдардың соңына қарай. Кеңес Одағы тұсында білім мен біліктілік алған қазақтардың бір буыннан астам ұрпағы өсті, оқу және мәдениет жүйесінде, басқару аппаратында жұмыс істейтін қазақтардың үлесі күрт өсті, қазақтардың 49 пайызы денсаулық сақтау, дене шынықтыру салаларында жұмыс істеді. және әлеуметтік қамсыздандыру, 38 адам осы салаларда жұмыс істеді 71%-ы ресейліктер. Қарапайым партиялық және қоғамдық ұйымдарда – 45 және 43% қазақтар [8]. Бұл қазақ халқының урбанизациялануының, жалпы алғанда, қазақтар мен орыстардың оңтүстік-солтүстік аймаққа көшуінің күшейуін көрсетеді. Егемендік жарияланған кезде (1991 ж.) Қазақстан Орталық Азиядағы славян халқы басым болған жалғыз мемлекет болды: 1989 жылғы халық санағы бойынша Қазақстанда қазақтардың 37,8%, орыстардың 51,9% тұратын.

Кесте 1 1959 ж. және 1989 жж. Бүкілхалықтық санақ қорытындылары бойынша Шығыс Қазақстандағы халық саны.

	1959 жыл	1989 жыл
Барлығы	1 255 153	1 765 684
Семей облысы	520 229	834 417
Шығыс Қазақстан облысы	734 924	931 267

Посткеңестік кеңістіктегі нарықтық қатынастарға көшу процесі халықтың көпшілігінің өміріне елеулі әсер еткен елеулі әлеуметтік-экономикалық өзгерістермен қатар жүрді. Бұл кезең негізгі емес этникалық топтардың өкілдерінің өз балаларының болашағына және өздерінің мәдени және тілдік бірегейлігін сақтаудың күмәндануды тудырған сәйкестік дағдарысына әкелді. Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің нашарлауы моральдық-психологиялық факторлармен ұштасып, халықтың аймақтан, ең алдымен, орыстілді және еуропалық топтардан жаппай көшіп кетуіне басты себеп болды. Көші-қонның бағыты, ең алдымен, бұрын тарихи донор болған Ресейге қарай өзгеріп, патшалық Ресей тұсында құрылған халықтың көпұлтты құрылымының тозуына байланысты моноұлттылықты нығайту тенденциясы пайда болды.

Осылайша, көші-қон процестерінің жалпы Қазақстанның және оның ішінде елдің шығысының демографиялық құрамының қалыптасуында, әлеуметтік-экономикалық дамуында шешуші рөл атқарғанын атап өтуге болады. Шығыс Қазақстан аумағындағы көші-қон процестері аймақ өнеркәсіптік дами бастағаннан кейін белсенді түрде жүре бастады. Ұлы

Отан соғысы жылдарында Шығыс Қазақстан облысы мен Семей облысы аумағына тұтас этностар: корейлер, поляктар, Еділ немістері, шешендер және т.б. жер аударылды. 1950–1960 жылдары. Тың және тыңайған жерлерді игеру үшін елге мигранттардың үлкен легі жіберілуде.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Садовская Е. Ю. Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: новые тенденции и перспективы. Алма - Ата, 2001. – 260 б
2. Молдагазинова Ж. М. Формирование полиэтнического состава населения Восточного Казахстана и его влияние на языковую динамику в регионе в 1920-1990-е гг //Востоковедные исследования на Алтае. – 2016. – №. 10. – Б. 41-45.
3. Гужвенко Ю. Н. Восточный Казахстан: этносоциальные отношения в 1990-е-начале 2000-х годов. – Изд. фирма" Вост. лит." РАН, 2009.
4. Алексеенко А.Н. Народы Восточного Казахстана. Усть-Каменогорск, 1994
5. Алексеенко Н.В., Алексеенко А.Н. Население Казахстана за 100 лет (1987–1997 гг.). Усть-Каменогорск, 1999.
6. Молдагазинова Ж. М. Полиэтнический состав населения и русификация городского пространства Восточного Казахстана в советский период //Дневник Алтайской школы политических исследований. – 2016. – №. 32. – Б. 215-220.
7. Атантаева Б. Ж., Бакытжанулы У. Репатрианттардың елге оралу тарихы (1950-1960 жж.) //Адаптация голштинского скота на севере Казахстана в разрезе трех лактаций. – С. 111.
8. Шынғысбаева Ш., Саипов А. Шығыс Қазақстан халқы көші-қон географиясының тарихи алғышарттары. – 2021. – Т. 61. – №. 2. – С. 664-668

ӘОЖ 556.048

ЕСІЛ ӨЗ.– АСТАНА БЕКЕТІ БОЙЫНША ҚАЛЫПТЫ КӨПЖЫЛДЫҚ АҒЫНДЫ СИПАТТАМАЛАРЫН АНЫҚТАУ

Базаралиева Диана Асылханқызы

zhansok2602@mail.ru

6B05210 «Гидрология» БББ 3 курс білім алушысы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшілері – Е.Құрманғазы

Астана қаласын қазіргі уақытта сумен қамтамасыздандыруда бірден-бір Есіл өзенінің үлесі басым. Астана қаласын қазір және болашақта сумен қамтамасыздандыру және қала маңындағы су бөгендерінің су өткізгіш қабілетін, су басудан сақтау шараларын білу мақсатында көп жылдық ағынды сипаттамаларын анықтау керек.

Жылдық ағынды басты гидрологиялық сипаттамалардың бірі. Жылдық ағынды өзен ағындысының интегралды сипаттамасы болып табылады және тек өзен алаптары мен тұтас аймақтардың су ресурстарын бағалауға мүмкіндік беріп қана қоймайды, сондай-ақ олардың ылғалдылығының дәрежесі, түрлі аймақтардың су теңдестігі жөнінде де түсінік береді. Жылдық ағындының уақыт және кеңістік бойынша өзгерісін зерттеу, беткі суларды халық шаруашылығында пайдалану: су электр станциялары үшін бөгендер жобалау, суармалау, сумен қамту, ағынды аймақ ішінде қайта үлестіру мүмкіндігін және орындылығын бағалауға мүмкіндік береді. Жылдық ағынды математикалық статистика және ықтималдық теориясы, жүйелік талдау және басқа да математикалық әдістерді пайдаланудың негізінде гидрологиялық есептеулердің жаңа әдістерін әзірлеу кезінде негізге алынатын сипаттама. Ағындының басқа сипаттамалары, мысалы қамтамасыздығы әртүрлі ағындының жылдық шамалары, маусымдық және айлық шамалары жылдық ағындының негізінде анықталады.